

BORYS PASZKIEWICZ

MONETY Z BADAŃ ZAMKU W CZŁUCHOWIE W SEZONACH 2008–2009

Zamek w Człuchowie — jeden z największych i najważniejszych zamków państwa krzyżackiego w Prusach, zapewniający strategiczną łączność z Niemcami — był w latach 2008 i 2009 badany przez ekspedycję Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, kierowaną przez Michała Starskiego. W toku badań odkryto m.in. 24 monety.

Najstarszą z nich jest krzyżacki fenig brakteatowy typu *Brama II*, datowany na dekadę lat ok. 1327/8–1337/8¹. Pochodzi więc z czasu nieodległego od budowy zamku, rozpoczętej prawdopodobnie wraz z utworzeniem komturii, co w świetle najnowszych badań nastąpiło w roku 1312². Moneta zawiera ok. 30% srebra w dość równomierным rozmieszczeniu. Próba ta, wykazana w trzech pomiarach jądra monety i trzech powierzchniowych, wygląda na jednoznaczną. Tymczasem monety typu *Brama II* (innych odmian) były już kilkakrotnie badane, a wyniki z reguły lokują się między 0,650 a 0,863. Pojedyncze egzemplarze wykazały zawartość srebra 0,519 i 0,161³ — ten ostatni był najprawdopodobniej fałszywy. Nie są znane urzędowe normy jakości srebra w okresie bicia tych monet. Trudno więc zinterpretować ten niezwykle wynik, tak zupełnie rozbieżny z dotychczasowymi. Niestety, mimo stosunkowo wąskiego datowania, brakteat ten nie jest szczególnie precyzyjnym wskaźnikiem chronologicznym, gdyż skarby zawierające przeważnie brakteaty z 1. połowy XIV w. deponowano aż do ostatniej dekady tego stulecia, kiedy to monety te ostatecznie — i dość gruntownie — wypadły z użycia. W każdym jednak razie brakteat trafił do ziemi wcześniej niż druga i trzecia w kolejności moneta. Do drugiej, szeląga wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode, wrócimy za chwilę, a na razie zajmijmy się trzecią — szelągim Henryka von Plauen jako wielkiego mistrza, wybitym w latach 1410–1413.

¹ B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądz średniowiecznych Prus*, Wrocław 2009, s. 168–175.

² B. Śliwiński, *Studia z dziejów Zakonu Krzyżackiego, Pomorza Wschodniego i Polski w latach 1310–1320. Część I*, [in:] *Komturzy, rajcy żupani*, red. B. Śliwiński, Malbork 2005 (*Studia z dziejów średniowiecza* 11), s. 462–5, stanowczo odrzuca wysuwane niedawno sugestie na rzecz przesunięcia powstania tej struktury do ok. 1320 r.

³ Zestawienie wyników badań zob. B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądz*, s. 413–414.

Szelągi Henryka von Plauen są dziś stosunkowo rzadkie, choć wybijano je chyba w dość znacznych ilościach ze srebra ściągane z wszelkich możliwych źródeł, głównie dla pilnych potrzeb skarbu po klęsce grunwaldzkiej. Wypadły jednak z obiegu i uległy przetopieniu w wyniku szybkiego pogarszania nowych emisji szelągów przez kolejnego wielkiego mistrza, Michała Kuchmeistra, w latach 1414–15. Dlatego nie należy oczekiwać późniejszej depozycji tej monety niż 1416 r. Mimo krótkiego okresu emisji, szelągi te dzielą się na cztery klasy (w klasycznej typologii F.A. Voßberga zwane *Art*⁴), a moneta z Człuchowa należy do pierwszej z nich. Chronologia względna klas była porządkowana na różny sposób; ostatni głos w tej sprawie należy do O. Volckarta, który czwartą klasę szelągów przekonująco umieszcza na początku emisji tego mistrza — w mennicy gdańskiej między grudniem 1410 a lutym 1411 r.⁵ Wobec tego szelągi klasy pierwszej, a wśród nich i okaz z Człuchowa, wybito najprawdopodobniej w Toruniu po pierwszym obniżeniu standardu tych monet w lutym 1411 r.

Według dawnych badań, prowadzonych metodą chemiczną jeszcze w 1. połowie XIX w., szelągi tej grupy zawierały 0,481 i 0,469 części srebra w stopie⁶. Nasze analizy wykazują znaczną niejednorodność metalu, w którym, poza koncentracją srebra na powierzchni, mogącą pochodzić z czyszczenia monety, mamy dwa wyniki oscylujące wokół 72% i cztery wokół 50% czystego kruszcu. W obu więc przypadkach jest to więcej niż wynika ze starych badań. Jest to jednak wynik wiarygodny, skoro wiemy, że obniżanie standardu srebrnego szelągów w latach 1410–15 miało charakter dynamiczny, a punktem wyjścia były późne monety Ulryka von Jungingen (1407–10), zawierające 2/3 części srebra w stopie. Wynik nasz jednak potwierdza chronologię klasy pierwszej szelągów Henryka Plauena, zaproponowaną przez O. Volckarta: szeląg najprawdopodobniej pochodzi z 1411 r.

Dalej następują cztery szelągi z krótkim krzyżem wielkiego mistrza Michała Kuchmeistra. Są to często spotykane monety, bite w latach 1414–16 w dużych ilościach i w stopniowo coraz niższym standardzie, głównie z powodu konieczności pokrycia zobowiązań finansowych Zakonu po klęskach w wojnach z Polską i Litwą. Monety te w dodatku pozostały w obiegu przez bardzo długi czas, aż do ostatniej ćwierci XV w., i zazwyczaj występują w znaleziskach (zwłaszcza luźnych) mocno wytarte i pozbawione zewnętrznej powłoki srebra. Tymczasem okazy człuchowskie są w zupełnie dobrym stanie, co sugeruje, że dostały się do ziemi w czasie bliskim ich emisji. Przymuszczałnie towarzyszył im wówczas znaleziony w tym samym wykopie szeląg Winrycha von Kniprode z lat 1380–1382 — ten z kolei jest silnie wytarty, prawdopodobnie na skutek długiego trwania w obiegu. Aktywność, której towarzyszyła depozycja tych monet, można zatem datować ok. 1416 r.

Znacznie mniej precyzyjnie można potraktować monety z drugiej połowy XV w. Są wśród nich dwa pospolite szelągi gdańskie Kazimierza IV Jagiellończyka (jeden

⁴ F.A. Voßberg, *Geschichte der Preußischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Berlin 1843, s. 138–139.

⁵ O. Volckart, *Die Münzpolitik im Ordensland und Herzogtum Preußen von 1370 bis 1550*, Wiesbaden 1996 (Deutsches Historisches Institut Warschau. Quellen und Studien, Bd. 4), s. 71–72.

⁶ F.A. Voßberg, *Geschichte*, s. 137–139; E. Waschinski, *Die Münz- und Währungspolitik des Deutschen Ordens in Preussen, ihre historischen Probleme und seltenen Gepräge*, Göttingen 1952, s. 235.

z wykopu 23 w przejeździe bramy — w oderwaniu od pozostałych, z warstw wtórnych międzymurza), często obecne na terenie Prus Królewskich i północnej Polski, przede wszystkim w postaci znalezisk pojedynczych. Monety te są datowane bardzo niedokładnie: ich emisję rozpoczęto w 1457 r. i kontynuowano przez ćwierć wieku po śmierci króla z jego imieniem. Utrzymały się w obiegu aż do reformy monetarnej lat 1526–1530, a być może nawet dłużej. Choć reprezentują bardzo wiele odmian, nikt jeszcze nie próbował sformułować ich rzetelnej chronologii, toteż można stosować tylko intuicyjne i bardzo zgrubne datowanie. Bardzo ciekawy jest brakteat z rakiem. Monety takie przypisywane są do dolnołużyckiego Chociebuża, ale mogą pochodzić zarówno z XIV jak i z XVII w. Ten okaz z kształtu wydaje się XV-wieczny, o ile mi jednak wiadomo, nie została opracowana chronologia emisji tych monet. Gdyby to rozpoznanie chronologii było trafne, należałoby wiązać ten wariant ze wzmianką o biciu „białych oboli z rakiem” w 1483 r.⁷ Co ciekawe, choć nie widać takich monet na Łużycach (przynajmniej w dostępnych publikacjach), to bardzo podobny brakteat znaleziono pojedynczo w Gieczu⁸. Na terenie Prus Królewskich można związać jego pojawienie się z rejestrowanymi sporadycznie — tak w skarbach, jak pojedynczo — brakteatami dolnołużyckimi z koroną⁹. Można więc powiedzieć, że — poza jedną — zestaw monet późnośredniowiecznych dobrze odzwierciedla obieg pieniędzy.

Jedyna moneta z XVI w. znaleziona w toku badań to szeląg Rygi z okresu autonomii (1561–1581). To zupełnie wyjątkowa moneta na obszarze Prus Królewskich, niespotykana w skarbach i zupełnie sporadycznie znajduwana luźno. Nie należy więc do rynku monetarnej a jej depozycję można łączyć ze świadomą eliminacją.

Pozostałe monety pochodzą z wieku XVII. W kolejności chronologicznej są to: polski półtorak z 1622 r., litewski grosz z 1626, półtorak Prus szwedzkich z 1635, dwa szelągi ryskie z 1636(?) i 1639 r., fałszywy szeląg mołdawski, produkowany na rynek Rzeczypospolitej od 1662 r., miedziane szelągi Jana Kazimierza, które ostatecznie wyparły mołdawskie falsyfikaty z obiegu: litewski z 1663 r. i dwa polskie: z 1664 r. i bez czytelnej daty, a na koniec wreszcie dwa szelągi Prus Książęcych: z 1663 i 1693 r. Jest to zaskakująco regularna sekwencja, złożona z drobnych monet obiegowych, na ogół właściwych dla miejscowego rynku.

Monety Rzeczypospolitej — obiegające na równych prawach polskie i litewskie — wybijane były tylko do 1627 r., po czym, na żądanie Sejmu, zamknięto mennice w całym państwie¹⁰. Zakaz bicia drobnej monety dotyczył również miast i księstwa pruskiego, to ostatnie jednakże podporządkowało mu się dopiero w 1630 r. Zwłoka ta była w pełni uzasadniona, gdyż zakaz okazał się nadzwyczaj szkodliwy. Ogromny popyt na zdawkowy pieniądź przy słabej kontroli granic stworzył koniunkturę dla imitujących polską monetę mennic w kontrolowanej od 1621 r. przez Szwecję Rydze oraz w Elblągu, również zajęтым przez Szwedów w 1626 r. W tym ostatnim mieście,

⁷ E. Bahrfeldt, *Zur Münzkunde der Niederlausitz im 13. Jahrhundert*, Niederlausitzer Mitteilungen, Bd. XVII, 1926, 2. H. [reed. w: E. Bahrfeldt, *Zur Münzkunde der Niederlausitz*, Leipzig 1980], s. 144–145.

⁸ W sprawie atrybucji tych brakteatów zob. B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Mikołaja w Gieczu*, Lednica 2010, s. 68–69.

⁹ B. Paszkiewicz, *Brakteaty — pieniądź średniowiecznych Prus*, Wrocław 2009, s. 316–318.

¹⁰ Z. Sadowski, *Pieniądź a początki upadku Rzeczypospolitej w XVII wieku*, Warszawa 1964, s. 214–215.

w jednej mennicy, wybijano monety zarówno z legendą *civitatıs Elbingensis* jak i, od jesieni 1631 r., z napisem *Regni Sveciae*. Panuje opinia, że mimo to całość zysków z wybijania niskowartościowych monet przypadła Koronie Szwedzkiej, reprezentowanej przez generalnego gubernatora Prus (urząd ten pełnił Axel Oxenstierna). Już w 1630 r. przyjmowania tych monet zakazało miasto Gdańsk¹¹, w uniwersale ze stycznia 1631 r. król Zygmunt III¹², w 1632 r. księżę pruski a w 1633 r. Sejm Rzeczypospolitej¹³. Podobieństwo bitych w Elblągu monet do polskich sprawiało jednak, że próby ich wyeliminowania z rynku nie odnosiły powodzenia. Dlatego też widzimy je w materiale z człuchowskiego zamku.

Widzimy tu również małe szelągi miedziane Jana Kazimierza, tzw. boratynki, monety tyleż typowe na terenie Korony Polskiej, co wyjątkowe w Prusach, zarówno Królewskich, jak Książęcych. Już w 1658 r. bowiem Stany Pruskie w Tucholi oprotowały projekty pogorszenia monety zapowiadając, że w Prusach nie będzie ona przyjmowana, co powtórzono w konstytucji chełmińskiej w 1660 r.¹⁴ W zestawieniu z masowością występowania małych szelągów miedzianych w Koronie można stwierdzić, że pojawienie się w Człuchowie tylko trzech ich egzemplarzy świadczy właśnie o przestrzeganiu tego zakazu. W dodatku jedna z tych monet, litewska, została wybita na terenie Prus Królewskich, w tymczasowej mennicy w Oliwie pod Gdańskiem. Monety z tej emisji są stosunkowo rzadziej spotykane niż wybite w Wilnie czy Ujazdowie, a jednak w Prusach Królewskich wśród nielicznych boratynek właśnie te widywane są najczęściej¹⁵. Sugeruje to, że nie cała produkcja mennicy oliwskiej była — zgodnie z jej przeznaczeniem — wywożona na żołąd dla wojska litewskiego, by stamtąd dopiero wrócić w obieg pieniążnym.

W Polsce małe szelągi miedziane wyparły z obiegu starsze szelągi bilonowe i całkowicie zdominowały rynek, a w ślad za tym i znaleziska drobnej monety, aż do początku panowania króla Stanisława Augusta — wycofano je z obiegu w 1766 r. Niedopuszczenie ich na rynek pruski wytworzyło lukę, w której początkowo pojawiły się szelągi wybijane przez miasta Prus Królewskich, wkrótce jednak zastąpione przez szelągi Prus Książęcych, jak obserwujemy również w naszym materiale. Dominacja tych ostatnich monet w sferze najdrobniejszego pieniądza, obserwowana bardzo klarownie w materiałach wykopaliskowych z Gdańska, trwała aż do reformy monetarnej w Królestwie Pruskim w 1752 r., która znów otwarła przestrzeń dla emisji miejskich¹⁶.

Monety z XVIII wieku tworzą parę, są to bowiem monety tego samego nominału (półgrosze), z tej samej mennicy berlińskiej, z sąsiednich roczników. Roczniki te, 1771 i 1772, są zresztą znamienne i jasno wskazują jako okoliczność ich przybycia aneksję Prus Królewskich przez państwo brandenbursko-pruskie w 1770 r. (tzw. kordon sanitarny, dopiero w 1772 r. przekształcony w formalny zabór). Monety te, można sądzić, dostały się do ziemi wprost z obiegu pieniężnego, niewiele po wybitciu.

¹¹ A. Mikołajczyk, *Obieg pieniężny w Polsce środkowej w wiekach od XVI do XVIII*, Łódź 1980, s. 84–85.

¹² T. Opozda, *Mennica łobżenicka*, Wrocław 1975, s. 102–103 (pełny tekst dokumentu).

¹³ A. Mikołajczyk, s. 85–86.

¹⁴ A. Hniłko, *Włosi w Polsce. I. Tytus Liwjuż Boratyni. Dworzanin króla Jana Kazimierza, mincarz i uczony*, Kraków 1922, s. 28–29.

¹⁵ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła świętego Jana Chrzyciela i świętego Jana Ewangelisty w Gdańsku*, *Pomorania Antiqua*, t. XXI, 2006 [2007], s. 426–427.

¹⁶ B. Paszkiewicz, *Monety z kościoła św. Jana*, s. 429.

COINS FROM EXCAVATIONS AT THE CZŁUCHÓW CASTLE IN THE SEASONS 2008–2009

The Człuchów castle — one of the largest and most important castles of the State of the Teutonic Order in Prussia, providing strategic contact with Germany — was in 2008 and 2009 investigated by an expedition of the Institute of Archaeology of the University of Warsaw managed by Michał Starski. The items found in the course of the excavations included 24 coins.

The oldest of them is a bracteate pfennig of the Teutonic Order of *Second Gate* type dated to the decade about 1327/8–1337/8.¹ Thus it dates from the time not long after the construction of the castle, started probably along with setting up the commandry, which in the light of the latest research occurred in 1312.² The coin contains about 30% of silver, quite evenly distributed. This fineness, determined in three measurements of the coin heart and three of the surface, seems to be explicit; meanwhile the coins of *Second Gate* type (of other varieties) have already been examined several times, and the results normally range from 650/1000 to 863/1000. Single specimens showed a silver content of 519/1000 and 161/1000³ — the latter was most likely counterfeit. The official standards of silver quality at the times when those coins were struck are unknown. Therefore, it is difficult to interpret this unusual result, so completely diverging from the former. Unfortunately, in spite of the relatively narrow dating, this bracteate is not a particularly precise chronological indicator, since hoards containing mostly bracteates from the first half of the fourteenth century were deposited until the last decade of those century, when those coins finally — and rather completely — went out of use. In any case, however, the bracteate found its way to the earth earlier than the second and third coins. Further in the article, we will go back to the former of these, a shilling of the Grand Master Wynric of Kniprode, and at the moment, we will discuss the latter — a shilling of Henry of Plauen as a grand master, struck in 1410–1413.

Shillings of Henry of Plauen are relatively rare today, although they were probably struck in quite large amounts from silver collected from all possible sources, mainly for urgent needs of the treasury after the defeat in the Battle of Grunwald (Tannenberg). Nevertheless, they went out of circulation and were melted down as a result of a fast deterioration of new issues of shillings by the next grand master, Michael Kűchmeister, in 1414–15. Therefore, a deposition of this coin later than 1416 should not be expected. In spite of the short time of emission, those shillings are divided into four classes (called *Art* in the classical typology by F.A. Voűberg⁴), and the coin of Człuchów belongs to the first of them. The relative chronology of the classes was organized in various ways; the final word in this matter rests with O. Volckart, who convincingly places the fourth class of the shillings at the beginning of the coinage of this master — in the Gdańsk mint between December 1410 and February 1411.⁵ Accordingly, the first class shillings, also including the specimen of Człuchów, were most likely struck in Toruń after the first debasement of those coins in February 1411.

According to previous research, conducted still with the chemical method in the first half of the nineteenth century, the shillings of this group contained 481/1000 and 469/1000 parts of silver in the alloy⁶. Our analyses indicate a considerable heterogene-

¹ The numbers refer to the footnotes in the Polish text.

ity of the metal in which, apart from the concentration of silver on the surface, which may result from cleaning the coin, we have two results fluctuating around 72 per cent and four around 50 per cent of pure silver. Thus in both cases this is more than the results of the former research. However, this result is reliable, as we know that the debasement of shillings between 1410 and 1415 had a dynamic character, and a point of departure was the late coins of Ulrich of Jungingen (1407–10), containing 2/3 parts of silver in the alloy. Our result, however, confirms the chronology of the first class of shillings of Heinrich von Plauen proposed by O. Volckart: the shilling was most probably made in 1411.

Next there follow four shillings with a short cross of Grand Master Michael Kuchmeister. These are frequently occurring coins, struck between 1414 and 1416 in large amounts and with a gradually lowering standard, mainly due to a necessity of covering financial obligations of the Order after defeats in wars against Poland and Lithuania. Moreover, those coins remained in circulation for very long years, right up until the last quarter of the fifteenth century, and in finds (particularly the stray ones) they usually occur heavily worn and without the outer layer of silver. By contrast, the Człuchów specimens are in a quite good state of preservation, which suggests that they found their way to the earth not long after their issue. Presumably, they were then accompanied by a shilling of Wynric of Kniprode from 1380–1382 found in the same trench — that in turn is heavily worn, probably as a result of long circulating. Thus the activity accompanied by a deposition of those coins can be dated about 1416.

The coins from the second half of the fifteenth century can be treated much less precisely. They include two common Gdańsk shillings of King Casimir IV Jagiellon (one from trench 23 in the gateway — separately from the others, from the secondary layers of the interwall), often found in the area of Royal Prussia and northern Poland, mostly in the form of stray finds. The coins are dated very inaccurately: their issue was started in 1457 and continued not only until the death of the king in 1492 but also for a quarter of the century after that. They remained in circulation right up until the monetary reform over the years 1526–1530, and perhaps even longer. Although they represent a great deal of varieties, nobody has tried to formulate their solid chronology yet, hence only an intuitive and very rough dating can be used. A bracteate with a crawfish is extremely interesting. Such coins are attributed to Cottbus in Lower Lusatia, but they can date from both the fourteenth and seventeenth centuries. This specimen seems to be the fifteenth-century one in respect of shape, yet as far as I know, the chronology of issues of those coins has not been worked out yet. If this identification of the chronology was accurate, this variant should be related to a mention of striking “white obols with a crawfish” in 1483.⁷ Interestingly enough, although such coins are not observed in Lusatia (at least in the available publications), a very similar stray bracteate was found in Giecz, Greater Poland.⁸ Its appearance in the area of Royal Prussia can be related to Lower Lusatian bracteates with a crown, registered sporadically — both in hoards and in stray finds.⁹ Thus it can be said that — except for one — the set of late-medieval coins well illustrates the monetary circulation.

The only coin from the sixteenth century found in the course of excavations is a shilling from Riga from the period of autonomy (1561–1581). This is an extremely rare coin in the area of Royal Prussia, not found in hoards and completely sporadically as stray specimens. Thus it does not belong to the monetary market and its deposition can be connected with intentional elimination.

The other coins date from the seventeenth century. In chronological order, these are: a Polish one-and-half groschen from 1622, a Lithuanian groschen from 1626, a one-and-half groschen of Swedish Prussia from 1635, two Riga shillings from 1636(?) and 1639, a Moldavian counterfeit shilling coined to be distributed in the Commonwealth from 1662, copper shillings of King John Casimir which eventually drove out Moldavian fakes from circulation: one Lithuanian from 1663 and two Polish: one from 1664 and one without the legible date; and then finally, two shillings of Ducal Prussia: from 1663 and 1693. This is a surprisingly regular sequence, composed of minor circulating coins, usually characteristic of the local market.

The coins of the Commonwealth — Polish and Lithuanian circulating on equal terms — were struck only until 1627 and then, on demand of the Parliament, the mints in the whole state were closed.¹⁰ A ban on striking minor coin also referred to towns and the Duchy of Prussia, yet the latter submitted to it only in 1630. This delay was fully justified, since the ban turned out to be particularly harmful. A huge demand for billon coinage at a poor control of borders created favourable circumstances for mints in Riga imitating Polish coins, controlled by Sweden from 1621, and in Elbing, also occupied by Swedes in 1626. In the latter town, in one mint coins were struck both with the legend *civitas Elbingensis* and, from the autumn 1631, with the inscription *Regni Sveciae*. The prevailing opinion is that nonetheless, the whole of profits from striking low-value coins fell to the Swedish Crown, represented by the general governor of Prussia (this office was held by Axel Oxenstierna). The town of Danzig (Gdańsk) banned those coins as early as in 1630,¹¹ King Sigismund III in the proclamation from January 1631,¹² the Duke of Prussia in 1632 and in 1633, the Sejm of the Commonwealth.¹³ Nevertheless, owing to a resemblance of coins struck in Elbing to the Polish, the attempts to eliminate them from the market did not meet with success. That is why we can see them in the material from the Człuchów castle.

We can also see here small copper shillings of John Casimir, the so-called boratynki, the coins as typical of the area of the Polish Crown as unique in both Royal and Ducal Prussia. This was the case because as early as in 1658, Prussian Estates in Tuchola objected to projects to lower the coin announcing that it would not be accepted in Prussia, which was repeated in the Chełmno constitution (act) in 1660.¹⁴ In comparison with the mass occurrence of small copper shillings in the Crown, it can be concluded that this is the appearance of only three of their specimens in Człuchów that indicates keeping to this ban. In addition, one of those coins, the Lithuanian, was struck in Royal Prussia, in a provisional mint in Oliwa (Oliwa) near Danzig. Coins from this issue are relatively less frequently found than those struck in Vilnius or Ujazdów, and yet in Royal Prussia, those very coins are most frequently seen among the few boratynki.¹⁵ This suggests that not all the output of the Oliwa mint was — according to its destination — taken out for the pay for the Lithuanian army, to return from there only in the monetary circulation.

In Poland, small copper shillings drove out older billon shillings from circulation and completely dominated the market and, consequently, minor coin finds, until the beginning of the reign of King Stanislas August. They were withdrawn from circulation only in 1766. Not allowing them on the Prussian market created a gap, initially filled by shillings struck by the towns of Royal Prussia, soon replaced by shillings of Ducal Prussia, which can also be observed in our material. Domination of the latter coins in the sphere of the most minor coinage, very clearly noticeable in excavation

materials from Danzig, lasted right up until the monetary reform in the Kingdom of Prussia in 1752, which again opened the space for municipal coinage.¹⁶

The coins from the eighteenth century make up a pair, as these are coins of the same denomination (half-groschen), from the same Berlin mint, from successive years. These years, 1771 and 1772, are, as a matter of fact, characteristic and clearly show the annexation of Royal Prussia by the Brandenburgian-Prussian state in 1770 (the so-called sanitary cordon, only in 1772 transformed into the formal occupation) as a circumstance of their arrival. Those coins, as might be thought, found their way to the earth directly from the monetary circulation, shortly after striking.

WYKAZ MONET / COIN LIST

1. Brandenburgia, Fryderyk II, półgrosz (1/48 talara) 1771, Berlin. Av. monogram FR pod koroną, niżej A. Rv. *48* / EINEN / THALER / 1771. Bilon, 1,11 g, 18,9 mm. Henckel 1734. Wykop 20, warstwa 01, 168,64 m npm (moneta nr 2/09).
2. Brandenburgia, Fryderyk II, półgrosz (1/48 talara) 1772, Berlin. Av. jw. Rv. *48* / EINEN / THALER / 1772. Bilon, 1,30 g, 18,7 mm. Henckel 1740. Wykop 19B, warstwa 42, 169,58 m npm (moneta nr 10/09; ryc.).
3. Gdańsk, Kazimierz IV, zły szeląg b.d. [lata 1460.–70.]. Av. *K\MIRVS\OD, tarcza z orłem w koronie. Rv. \MONETA:CIVIT:DAD, na tarczy korona nad dwoma krzyżami. Bilon, 1,49 g, 20,7 mm. Kub.Pr. II/1, Vossb. DET 201–203. Wykop 23, warstwa 9, 169,98 m npm (moneta nr 12/09; ryc.).
4. Gdańsk, Kazimierz IV, zły szeląg b.d. [lata 1470.–80.]. Av. *K\SIM\R•POLON, jw. Rv. ‡M\IVIT•DADC, na tarczy korona nad dwoma niewidocznymi krzyżami. Bilon, 1,33 g, 19,7 mm. Kub.Pr. II/1, Vossb. DET 296. Wykop 20, warstwa 31, 166,86 m npm (moneta nr 11/09; ryc.).
5. Litwa, Zygmunt III, grosz 1626, Wilno. Av. SIG°III°DG°REX°PO°M°D°L°, popiersie króla w koronie, krezie i zbroi w prawo. Rv. GROSS MAG°DVCA°LIT1626°, Pogoń (bez tarczy) pod mitrą, niżej godło herbu Wadwicz. Srebro, 0,66 g, 18,3 mm. KS 3504. Wykop 15B, warstwa 66, głęb. 170,49 m npm, nr inw. Cz.Z.15B.66 (moneta nr 16/08).
6. Litwa, Jan Kazimierz, szeląg r.? [1663], Oliwa. Av. nieczytelny. Rv. S\AG-D-..., pod niewidoczną Pogonią niewyjaśniony znak, interpretowany w literaturze jako Snopek, a jeszcze niżej godło herbu Wieniawa. Miedź, 1,09 g, 15,7 mm. Kop. 199. Wykop 15B, warstwa 03, głęb. 170,72 m npm, nr inw. Cz.Z.15B.03 (moneta nr 8/08).
7. Łużyce Dolne, miasto Chociebuż, halierz brakteatowy b.d. [1483?]. Rak o czterech parach odnóży; słabe srebro ze śladami bielenia, 0,16 g, 15,5 mm. Wykop 19B, warstwa 13, 169,11 m npm (moneta nr 7/09; ryc.).
8. Mołdawia, Eustachy Dabija, fałszywy szeląg inflancki królowej Krystyny, „1648” [1662–1664]. Av. CHRISTINA DGRS, C ze Snopkiem w enklawie, na Snopku poprzeczna skaza stempla, u góry korona ze słabo widoczną dolną obręczą. Rv. ...DVS LIVONIAE..., Gryf na kartuszu, fragment sąsiedniego stempla z legendą ...48 i akantem. Miedź ze śladami cynowania, 0,44 g, 16,2 mm. Jak Mrow. 645, lecz fałszywy. Wykop 20, warstwa 01, 168,45 m npm (moneta nr 1/09; ryc.).

9. Polska, Zygmunt III, półtorak, 1622, Bydgoszcz. Av. SIGIS3DG-REXPMDL, pod koroną pięciopopłowa tarcza herbowa z Orłem, Pogonią i Snopkiem, niżej tarczka z nominatem 3. Rv. [rozeta] MONE*NO-REG*POLO [rozeta], jabłko panowania z cyframi 24, z boków data 2-2, niżej herb Sas na tarczce z trzech łuków. Srebro, 1,12 mm, 19,4 mm. KS 860. Wykop 10, warstwa 07, głęb. 170,78 m npm, nr inw. Cz.Z.10.07 (moneta nr 1/08; ryc.).
10. Polska, Jan Kazimierz, szeląg 1664, Ujazdów. Av. IOAN· — ·CAS·REX, ·TL·, głowa króla w wieńcu laurowym w prawo. Rv. SOLID·REG·POLO\1664, Orzeł w koronie, z tarczką ze Snopkiem na piersi. Miedź, 1,39 g, 16,0 mm. Wykop 19, warstwa 01, 169,91 m npm (moneta nr 3/09; ryc.).
11. Polska, Jan Kazimierz, szeląg r.? (1660–65), Ujazdów lub Kraków. Av. ·IOAN· — CAS·RE\, T\|\|, głowa króla w wieńcu laurowym w prawo. Rv. \OLID·REG·POLO·166\, Orzeł ze Snopkiem na piersi, niżej Ślepowron. Miedź, 1,27 g, 15,7 mm. KS 1546-53. Wykop 15B, warstwa 16, głęb. 170,74 m npm, nr inw. Cz.Z.15B.16 (moneta nr 9/08; ryc.).
12. Prusy, brakteat *Brama II* [ok. 1327/8–1337/8]. Brama z trzema słupami i trzema oknami, na każdym słupie kulka (kulki boczne przechylone do środka); w prostokątnym przejeździe nieregularny krzyż tzw. kawalerski. Paszkiewicz T10.23. 0,15 g, 14,8 mm. Wykop 13, warstwa 22, 165,82 m npm (moneta nr 7/08). Zob. niżej analizę metalu (ryc.).
13. Prusy, Winrych von Kniprode, szeląg b.d. [1380–82], Toruń. Av. +MAGST*WY\|\|\|\|\|RIMS, tarcza wielkiego mistrza. Rv. \|\|\|\|TA*DDORVM*PR\|\|\|, tarcza krzyżacka. Srebro, 1,17 g, 21,6 mm. Vossb. 128–138. Wykop 19B, warstwa 35, 168,00 m npm (moneta nr 9/09; ryc.).
14. Prusy, Henryk v. Plauen [1410–13], szeląg (1411?), Toruń (?). Av. +MAGST·hIDRICVS:PRIM, tarcza wielkiego mistrza. Rv. +MONETA·DDORVM·PRVICI, tarcza z krzyżem. Vossb. 576. 1,67 g, 20,8 mm. Wykop 15B, warstwa 58, 169,83 m npm (moneta nr 15/08). Zob. niżej analizę metalu (ryc.).
15. Prusy, Michał Küchmeister, szeląg *Krótki krzyż* b.d. [1414–16]. Av. *M\GST\MICH\AEL\PRI, tarcza wielkiego mistrza. Rv. *MONETA\J\D\|\|\|\|PRV (znaki f na obu stronach odwrócone), tarcza krzyżacka. Srebro, 1,14 g, 20,9 mm. Vossb. 737 lub podobny. Wykop 19B, warstwa 15, 168,81 m npm (moneta nr 4/09; ryc.).
16. Prusy, Michał Küchmeister, szeląg *Krótki krzyż* b.d. [1414–16]. Av. *MAGST\|\|\|\|AEL°PRI, tarcza wielkiego mistrza. Rv. \|\|\|ETA*DDO\|\|\|\|R\, tarcza krzyżacka. Srebro, oblepiony produktami korozji, 0,94 g, 20,5 mm. Vossb. 687–733. Wykop 19B, warstwa 11, 169,13 m npm (moneta nr 5/09).
17. Prusy, Michał Küchmeister, szeląg *Krótki krzyż* b.d. [1414–16]. Av. \MAGST\MICH\|\|\|\|\|, tarcza wielkiego mistrza. Rv. \|\|\|\|ETA\JDDOR\M\|\|\|\| (znaki f na obu stronach odwrócone) tarcza krzyżacka. Słabe srebro, ubytek korozyjny powierzchni, 1,26 g, 21,1 mm. Vossb. 735–747. Wykop 19B, warstwa 13, 169,17 m npm (moneta nr 6/09; ryc.).
18. Prusy, Michał Küchmeister, szeląg *Krótki krzyż* b.d. [1414–16]. Av. *MAGST·MICH\AEL·PRI·, tarcza wielkiego mistrza. Rv. *MONETA·DDORVM·PRVI, tarcza krzyżacka. Srebro, 1,31 g, 20,2 mm. Vossb. 673 odm. Wykop 19B, warstwa 15, 168,81 m npm (moneta nr 8/09).

19. Prusy Szwedzkie, Krystyna, półtorak 1635, men. Elbląg. Av. \IS·DG\REG·SVE', pięciopółowa tarcza herbowa z Trzema Koronami, Lwem i Snopkiem, niżej tarczka z nominałem 3. Rv. MON\NO\EG\SVE', jabłko panowania z cyframi 24, z boków data 3-5. Bilon, 1,04 g, 19,6 mm. AAJ 12a. Wykop 11, warstwa 09, głęb. 170,36 m npm, nr inw. Cz.Z.11.09 (moneta nr 5/08).
20. Prusy, Fryderyk Wilhelm Wielki Elektor, szeląg 1669, Królewiec. Av. FWC na tle berła pod czapką elektorską. Rv. [rozetka] / SOLID / PRUSSIÆ / DUCALIS / 1669. Bilon, 0,74 g, 15,8 mm. BftM 1650. Wykop 10, warstwa 09, głęb. 170,74 m npm, nr inw. Cz.Z.10.09 (moneta nr 2/08; ryc.).
21. Prusy, Fryderyk III, szeląg 1693, Królewiec. Av. FCIII na tle berła pod czapką elektorską, niżej H-S. Rv. [rozetka] / SOLID / PRUSSIÆ / DUCALIS / 1693. Bilon, 0,61 g, 15,4 mm. BftM 1854. Wykop 15B, warstwa 60, głęb. 170,64 m npm, nr inw. Cz.Z.15B.60 (moneta nr 14/08; ryc.).
22. Ryga, Wolne Miasto, szeląg 1564. Av. *MONETA*NOVA*ARGEN (między wyrazami pięciolistne rozetki), skrzyżowane klucze i krzyżyk. Rv. *CIVITATIS*RIGENSIS, brama miejska z głową lwa, z boków data 6-4. Bilon, 0,89 g, 17,7 mm. Mrow. 267. Wykop 11, warstwa 09, głęb. 170,46 m npm, nr inw. Cz.Z.11.09 (moneta nr 3/08; ryc.).
23. Ryga, Krystyna, szeląg 1636(?). Av. CH\INA·D·G\D\S', ukoronowany monogram C ze Snopkiem. Rv. SOLIDVSCIVI\SIS, kartusz z małym herbem Rygi, zwieńczony akantem flankowanym datą 3-6 (?). 0,55 g, 16,2 mm. Mrow. 493. Wykop 10A, warstwa 23, głęb. 166,12 m npm, nr inw. Cz.Z.10A.23 (moneta nr 6/08).
24. Ryga, Krystyna, szeląg 1639. Av. CHRISTINA·D·G\D\S', jw. Rv. SOL\SCRIGEN-SIS39, kartusz z małym herbem Rygi, zwieńczony akantem. 0,75 g, 16,0 mm. Mrow. 496. Wykop 15B, warstwa 66, głęb. 170,52 m npm, nr inw. Cz.Z.15B.66 (moneta nr 17/08; ryc.).

WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS

AAJ	— B. Ahlström, Y. Almer, K. Jonsson, <i>Sveriges besittningsmynt</i> , Stockholm ² 1980.
BftM	— E. Bahrfeldt, <i>Die Münzen- und Medaillen-Sammlung in der Marienburg</i> , t. I–VII, Danzig-Königsberg 1901–1929.
Henckel	— A. Weyl, <i>Die Paul Henckel'sche Sammlung Brandenburg-Preussischer Münzen und Medaillen</i> , Berlin 1876.
Kop.	— E. Kopicki, <i>Katalog podstawowych typów monet i banknotów Polski oraz ziem historycznie z Polską związanych, t. I–VIII</i> , Warszawa 1974–1983.
KS	— E. Kopicki, <i>Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych</i> , Warszawa 1995.
Kub.Pr.	— S. Kubiak, <i>Monety i stosunki monetarne w Prusach Królewskich w 2 połowie XV wieku</i> , Wrocław 1986.
Mrow.	— E. Mrowiński, <i>Monety Rygi</i> , Warszawa 1986.
Paszkiewicz	— B. Paszkiewicz, <i>Brakteaty — pieniądz średniowiecznych Prus</i> , Wrocław 2009.

- Vossb. — F.A. Voßberg, *Geschichte der Preußischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Berlin 1843.
- Vossb. DET — F.A. Voßberg, *Münzen und Siegel der preußischen Städte Danzig, Elbing, Thorn, so wie der Herzöge von Pomerellen im Mittelalter*, Berlin 1841.

Adres autora/Author's address:
Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego
Pałac Matuszków, ul. Szewska 48
50-139 Wrocław
borys.paszkievicz@poczta.fm

2

3

4

7

8

9

10

11

12

Ryc. 1. Monety z badań zamku w Człuchowie
Fig. 1. Coins from the excavation at the Człuchów castle.

13

14

15

17

20

21

22

24

Ryc. 2. Monety z badań zamku w Człuchowie
Fig. 2. Coins from the excavation at the Człuchów castle.